

STUDIUM

Walter
Brueggemann

Bible
a postmoderní
představivost

PÍSMO JAKO SCÉNÁŘ ŽIVOTA

Vyšehrad 2016

Tato kniha vychází s podporou Nadačního fondu
Věry Třebické-Řivnáčové.

Úvodní kapitola Petra Slámy

„Walter Brueggemann v kontextu“

je výsledkem badatelské činnosti

v rámci projektu GA ČR P401/12/G168

„Historie a interpretace Bible“.

Translated from the English language edition

of *Texts Under Negotiation: The Bible and Postmodern Imagination*,

by Walter Brueggemann,

originally published by Fortress Press.

Copyright © 1993 by the author.

Czech edition by arrangement with

The Rowman & Littlefield Publishing Group.

Translation © Petr Sláma, 2016

ISBN 978-80-7429-651-2

OBSAH

Walter Brueggemann v kontextu (Petr Sláma)	9
Předmluva	23
Kapitola 1	
Zdroje postmoderní interpretace.	25
Kapitola 2	
Vzdorověť evangelijní představivosti	61
Kapitola 3	
Uvnitř vzdorodramatu	99
Devatenáct tezí aneb Vzdoroscénář	141
Rejstřík biblických odkazů.	152
Rejstřík autorů	154
Rejstřík pojmů	157

Petr Sláma

Útlá kniha *Bible a postmoderní představitost* shrnuje teologická a filosofická východiska významného amerického starozákonníka Waltra Brueggemanna. Kam tato východiska vykladače Bible mohou dovést, to Brueggemann ukázal v roce 1997 ve své obsáhlé *Teologii Starého zákona*. Její standardní název doplňuje poněkud překvapivý podtitul: *Svědectví – Rozprava – Obhajoba*.¹

Žánr teologie Starého zákona je typickým dítětem osvícenství.² Nadvláda církevního dogmatu byla od poloviny 17. století v mnoha sférách života postupně, ale důsledně, vystřídána nadvládou rozumu. Několik desítek Teologií Starého zákona napsaných během 19. a 20. století představuje pokus moderních teologů odpovědět na otázku, co po veškeré historické a literární kritice ze zvěsti Bible ještě zbývá. Tohoto pokusu se autoři obvykle zhostí tak, že popisují vývoj biblického náboženství, od primitivních polyteistických představ až po vyžralou formu etického monoteismu. Anebo se snaží ve Starém zákoně nalézt nějaký teologický systém, ústřední myšlenku nebo motiv. Brueggemannova teologie z roku 1997 na tyto práce navazuje. Zároveň se však snaží Starý zákon představit nově a jinak. Svým předchůdcům vyčítá poplatnost osvícenskému myšlenkovému paradigmatu, především „redukcionistickou“ dominanci historickokritické metody. Proti tomu ukazuje na zásadní důležitost konečné podoby biblického textu. Ve svém hotovém, kanonickém tvaru je Bible uměleckým dílem, které cosi – právě takto a ne jinak – sděluje. Scestí poosvícenské biblistiky vidí Brueggemann (připusťme, že ne zcela spravedlivě

¹ Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony – Dispute – Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997.

² K žánru teologie Starého zákona viz Petr Sláma, *Nové teologie Starého zákona a dějiny*, Praha: Vyšehrad, 2013.

vůči rozmanitosti evropských přístupů³) v tom, že namísto bedlivé pozornosti textu a tomu, jak tento text působí, věnovala pozornost hypotetickým fázím jeho vzniku. Navíc hodnotu těchto fází a jejich důrazů poměřovala svými vlastními novověkými kritérii. Brueggemann moderní historickou kritiku Bible neodmítá z konzervativních, fundamentalistických pozic. Samozřejmě a bravurně používá výsledky jejího bádání. Odmítá však její absolutní nárok na pravdivost, a to z pozic teologa a intelektuála, který vzal vážně postmoderní situaci rozpadu objektivity jako všeobecně sdílené instance pravdivosti. Odmítá ji také s poukazem na to, že historická kritika je výsledkem intelektuální cesty určitého kulturního okruhu – a vydávat ji za všeobecně platné kritérium správnosti znamená nadřazovat tento kulturní okruh nad jiné kulturní okruhy, což je projevem, slovy Brueggemannovými, „mužské bělošské nadvlády“.

Kovboj na semináři

Jak tedy vypadá myšlenkový svět Waltra Brueggemanna? Narodil se v roce 1933 v rodině německého faráře Carla W. Brueggemanna, který během své kazatelské služby vystřídal několik menších evangelických sborů na americkém Středozápadě. Ve čtrnácti letech oslovil tehdejšího konfirmanda otcem vybraný verš z žalmu 119,105: „Svíce nohám mým jest Slovo tvé a světlo stezce mé“. Dětství na faře ovšem chlapec nestrávil jen v mihotavém světle

³ Viz kritická recenze Filipa Čapka, „Double Rhetorics of Brueggemann's Theology: Hegemony as a Rhetorical Construct“ v časopise *Communio viatorum* 2001/1, s. 39–55. Mnohem dál než Čapek jde ve své zdrcující a ironické kritice James Barr, viz jeho „Brueggemann“, in: *The Concept of Biblical Theology: An Old Testament Perspective*, Minneapolis: Fortress Press, 1999, s. 541–562. Brueggemannovi vyčítá nejen jeho karikaturu historickokritické metody i celého osvícenství, nýbrž jeho také nespoutaný a nadsázkami prošpikovaný jazyk, jeho novotvary, jeho vyzobávání z děl autorů uváděných na podporu svých tezí. Klíčový Barrův argument proti Brueggemannovi však zní: „Totální podrobenost postmodernismu ... především vlivným liberálním církvím a jejich teologickým učilištím, jejichž evangelium je směsicí altruismu, egalitarismu, antielitářství, pluralismu, multikulturalismu a politické korektnosti“ (Barr, s. 561).

kostelních svící. Při studiu na střední škole si přivydělával jako kovboj na příměstském ranči a později prací u benzinové pumpy. Po skončení střední školy pokračoval ve studiu na *Elmhurst College* poblíž Chicaga. Pod dojmem četby knihy Reinholda Niebuhra (1892–1971) *Morální člověk a nemorální společnost*⁴ se v roce 1955 jako čerstvý bakalář sociologie rozhodl pro studium teologie na *Eden Theological Seminary* v St. Louis v Missouri. Edenský seminář stejně jako předtím Elmhurst College pěstovaly tradici do Ameriky přesazeného německého protestantismu. Po absolvování edenského semináře byl proto Walter Brueggemann ordinován jako kazatel Spojené církve Kristovy (UCC, *United Church of Christ*), která vznikla v roce 1957 sloučením původně německých protestantských denominací s kongregacionalisty. Současně ale pokračoval doktorským studiem na *Union Theological Seminary* v New Yorku. Zde měl možnost poslouchat přednášky Reinholda Niebuhra nebo Samuela Terriena (1911–2002). Pro Starý zákon jej však získal průkopník tzv. rétorické kritiky Bible, James Muilenburg (1896–1974). Tento biblišta, jenž se podílel na nejrozšířenějším moderním překladu Bible do angličtiny (*Revised Standard Version*), „přeložil“ do jazyka biblické teologie podněty toho, co bývá označeno jako lingvistický obrat ve filosofii a humanitních oborech 20. století. V článku „Kritika formy – a dál“⁵ Muilenburg formuloval program, podle něž je nejdůležitějším úkolem vykladačů Bible sledovat promyšlenou a složitou hru s jazykovými prostředky, pomocí níž bibličtí autoři konstruují svět, který zdaleka není jen bezduchým otiskem okolního světa, ale svébytným dílem, prostorem, který zve k obývání, a perspektivou, která chce být čtenářem osvojena.

Po promoci na *Union Theological Seminary* v roce 1961 se Brueggemann na celé čtvrtstoletí vrátil jako starozákoník na edenský seminář. Odtud byl v roce 1986 povolán na presbyterní *Columbia Theological Seminary* na předměstí Atlanty, v srdci

⁴ Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in ethics and politics*, New York: Charles Scribner's Sons, 1932.

⁵ James Muilenburg, Form Criticism and Beyond, in: *Journal of Biblical Literature*, 88/1969, 1–18, volně dostupné na https://www.sbl-site.org/assets/pdfs/presidentialaddresses/JBL88_1_1Muilenburg1968.pdf.

jižanské Georgie. Zde působil až do svého penzionování v roce 2004 jako držitel starozákonní profesury Williama Marcella McPheeterse. Na sklonku působení v Atlantě Brueggemanna bolestně poznamenal rozpad vlastního manželství. Přestěhoval se zpět na Středozápad, do Cincinnati ve státě Ohio. Zde se zapojil do života místního episkopálního sboru. „Byl jsem na sedmi studijních pobytech v Cambridge v Anglii. Chodíval jsem do King's College na nešpory. Tam mě dostala liturgie,“ vysvětluje unionovaný luterán svůj příklon k anglikanismu.⁶ Dál však zůstává angažovaným řečníkem, pilným autorem a charismatickým kazatelem.

Jak je text udělán

Během své badatelské kariéry vydal Walter Brueggemann řadu komentářů k biblickým knihám. Pojímá je spíše populárně, jako inspiraci kazatelům na sborech. Patří k nim komentář ke knize Genesis (1982), Exodus (1994) či knihám Samuelovým (1990), ke knize Izajáš (1998), dvoudílný komentář k Jeremjášovi (1988 a 1991, v přepracované podobě v roce 1998). Právě nad výkladem biblických knih vyniknou silné stránky rétorické kritiky. Biblický text představuje jednu stranu komunikačního procesu. Jeho výklad znamená pochopit, co vše se při této komunikaci odehrává, a to jak na straně všech instancí, které se tísní na břehu autora (tedy kdesi daleko v mlhách se ztrácejícího původce textu, ale také generací tradentů, editorů a kanonizátorů), tak na straně příjemce (posluchačů, ale rovněž tradentů, editorů, kanonizátorů, vykladačů...). Pozornost rétoricky poučeného vykladače proto platí nejen vlastnímu *obsahu*, ale také tomu, *jak* je text udělán. Brueggemann se přitom nevyhýbá troufalým generalizacím. V roce 1988 vydal teologický komentář k vybraným žalmům. Nazval ho *Zvěst knihy žalmů*.⁷ V knize nevykládá postupně všech 150 žalmů. Vybrané

⁶ <http://archives.religionnews.com/blogs/jana-riess/redefining-retirement-a-conversation-with-walter-brueggemann>.

⁷ Walter Brueggemann, *The Message of the Psalms: A Theological Commentary*, Minneapolis: Augsburg, 1984.

žalmy sdružuje do několika skupin, a to podle funkce, jakou v žal-
táři mají. Pozitivní až budovatelské žalmy nazývá *žalmy orien-
tace*. Opěvují dílo stvoření, krásu chrámu – a život v poslušnosti
Tóry. Proti nim stojí *žalmy dezorientace*, v nichž zaznívá nářek
člověka, který prochází krizí. A konečně v *žalmech nové orientace*⁸
promlouvá člověk, který se po přestálé krizi zvedá k nové víře.

Brueggemann patří k nemnoha americkým teologům, kteří
na počátku sedmdesátých let uvítali renezanci zájmu o biblickou
mudroslovnou literaturu, do té doby klasiky disciplíny opomíje-
nou. Jako mladý starozákoník na edenském semináři dal v roce
1972 zaznít antropologickému optimismu mudrosloví v progra-
movém spisku, který je současně ironickou a polemickou naráž-
kou na slogan zdobící každou jednodolarovou bankovku: *Věříme
v člověka: Opomíjená stránka biblické víry*.⁹

O tři roky později, ještě v Edenu, vydal spolu s heidelberským
Hansem Waltrem Wolffem (1911–1993) knihu *Vitalita starozá-
konní tradice*.¹⁰ Zde ještě oba autoři pracují s modelem pramenů
Pentateuchu (Jahvista, Elohist, Kněžský spis a Deuteronomium),
jak je předpokládá wellhausenovská, hlavně německojazyčná sta-
rozákonní věda. Namísto nekončící snahy o jejich dataci však oba
autoři věnují pozornost tradičnímu procesu, v jehož rámci fungují
jednotlivé prameny ne jako vývojové fáze, ale jako hlasy polyfo-
nie. Je pozoruhodné, že ve stejné době se podobným směrem ubí-
raly myšlenky pražského starozákoníka Jana Hellera. Když hledal
model přiměřený vzniku Pentateuchu, hovořil i on o „tradičním“
či „krystalizačním procesu“.¹¹

⁸ Název nijak nesouvisí s hnutím Nová orientace mezi českými evangelickými
duchovními 50. a 60. let 20. století, viz Miroslav Pfann, *Nová orientace v Česko-
bratrské církvi evangelické. Malá historie jednoho hnutí evangelických křesťanů
podle archivních dokumentů*, Středokluky: Zdeněk Susa, 1998.

⁹ Walter Brueggemann, *In Man We Trust: The Neglected Side of Biblical Faith*,
Richmond: John Knox Press, 1972.

¹⁰ Hans Waltr Wolff and Walter Brueggemann, *The Vitality of Old Testament
Tradition*, Atlanta: SBL, 1975.

¹¹ Jan Heller a Milan Mrázek, *Zákon a proroci*, Praha: Kalich, 1984, zejména
Hellerova studie „Vznik zákona a proroků“, s. 166–178.

Prorocká představivost

Jako originální interpret a animátor Bible se Brueggemann uvedl v roce 1978 knihou *Prorocká představivost*¹². V knize, která jako mnoho jiných vznikla z přednášek určených farářům a farářkám Spojené církve Kristovy (v úvodu je věnována „sestrám ve službě“) zazní důrazy, které již jeho tvorbu neopustí. Obrazy a slovní spojení, které se budou v různých obměnách a s bohatým rejstříkem příkladů a souvislostí objevovat již napořád, se zde jako žhavá láva objevují poprvé. Ústředním motivem knihy je *prorocké vědomí a prorocká služba*, „spočívající v novém Božím povolání a v jeho vyhlášení alternativní sociální reality“.¹³ O tom, že sociální realita jakožto komplex společně sdílených domněnek o fungování společnosti reálně ovlivňuje život jednotlivců i celé společnosti, ví bakalář sociologie Brueggemann už od Petera L. Bergera. U svého někdejšího kolegy z New Yorku, rovněž Muilenburgova žáka, marxistického starozákonníka Normana Gottwalda¹⁴, se naučil vnímat starozákonní příběhy jako ozvuky skutečných sociálních procesů a revolučních zvrátů. Práci proto koncipuje podél dějepisné osnovy vyznačené jmény Mojžíš, Šalomoun, proroci a Ježíš. Mojžíše líčí jako pravzor všech proroků (viz Dt 34,10). Událost vyvedení z egyptského otroctví pak interpretuje jako „vznik nové sociální komunity, která zrcadlí Boží svobodu“.¹⁵ O tuto Boží svobodu se tříští imperiální politika Egypta, která až dosud vyvolávala nárek Izraele. Mojžíš proti ní vystupuje s politikou spravedlnosti a soucitu, obrací nárek lidu v konkrétní protest a dodává lidu odvahu; to vše ve jménu Boha svobody. Jenomže v následující fázi biblické dějepisy dochází k vyhasnutí prorockého vědomí. To je důsledkem vzruchu Šalomounovy monarchie,

¹² Walter Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, Philadelphia: Fortress Press, 1978.

¹³ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, s. 16.

¹⁴ Rok po Brueggemannově *Prorocké představivosti* vydal Norman Gottwald svou knihu *The Tribes of Yahweh: A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250–1050*, New York: Orbis Books, 1979. Brueggemann v práci hojně cituje starší Gottwaldovy studie.

¹⁵ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, s. 17.

která – stavbou chrámu – nahradila Boží svobodu jeho domnělou kultickou a vůbec imperiální dosažitelností. „Je jasné, že Šalomounova sociální vize byla protikladem vize Mojžíšovy. V době Šalomounově se v Izraeli ztrácí možnost alternativního vědomí a alternativní komunity“.¹⁶ Proti šalomounovskému zpředměnění Boha vystupují proroci. Aby přemohli sugestivní nádheru chrámu, nezbývá jim, než aby popustili otěže své představivosti a předložili obrazy, které posluchače vytrhnou z transu zdánlivých jistot. Tyto obrazy jsou kombinací šokujících karikatur *statu quo* a povzbudivé vize nového Božího světa. Jako vrchol tohoto kritického a osvobozujícího zápasu prorocké představivosti s mocnostmi tohoto světa pak Brueggemann představuje Ježíše z Nazaretu. V *Prorocké představivosti* ještě nezmiňuje Johna H. Yodera a jeho *Ježíšovu politiku*¹⁷ z roku 1972 (v pozdějších pracích již Yodera uvádí), ale je zřejmé, že míří podobným směrem. Na rozdíl od Yodera se ale Brueggemann opakovaně vrací k tomu, v čem je v tomto zápase specifický úkol kazatelů: mají stejně jako Mojžíš, proroci a Ježíš nápaditě a odvážně posilovat vizi alternativního světa, přicházejícího k nám s Bohem svobody a milosrdenství.

Teologie Starého zákona

V knize *Prorocká představivost* Brueggemann ještě sledoval chronologii čtyř na sebe navazujících dějpravných etap. Ve své další tvorbě se posune k synchronnějšímu pojetí. Jak jsme již zmínili, v roce 1997 předložil své životní dílo, *Teologii Starého zákona*. Jde o jakousi poetiku Starého zákona, sledující v prvé řadě výrazové prostředky Starého zákona. Neboť:

Když se věnujeme starozákonní teologii, nesmíme do ní vnášet ontologická tvrzení, která neodpovídají této konkrétní svérázně

¹⁶ Brueggemann, *The Prophetic Imagination*, s. 31.

¹⁷ John Howard Yoder, *The Politics of Jesus: [Behold the Man!] Vicit Agnus Noster [Our Victorious Lamb]*, 1972, česky v překladu Petra Macka jako *Ježíšova politika Vincit Agnus noster – Cesta kříže a její společenský dosah*, Benešov: Eman, 2004.

rétorice. *Se vši důsledností budu trvat na tom, že Bůh starozákonní teologie jako takový žije v rétorickém podniku tohoto textu, vždy spolu s ním a v jeho rámci, a nikde jinde a nijak jinak.*¹⁸

Tato proklamace je parafrází okřídleného a mnohoznačného výroku Jacqua Derridy (1940–2004) o tom, že „nic neexistuje mimo text“.¹⁹ Ústup od univerzalistických nároků a důraz na dialogičnost Bible má důležitou teologickou implikaci: Brueggemann je přesvědčen, že božská postava, která je v Bibli dosvědčována,

má v samotném centru života svého subjektu skutečný rozpor. Tento rozpor je motorem, který pohání svědectví Izraele, představuje slávu oné zvláštní víry Izraele i věčný zdroj trápení, které charakterizuje jeho život. Tento rozpor je zásadním teologickým datem. Není projevem nějakého vadného „primitivního náboženství“, jehož by se pozdější konceptualizace Boha měly zbavit.²⁰

Vedle Muilenburga a Wolffa vychází Brueggemann teologicky z George Lindbecka (nar. 1923), luterského systematika, který se na Yaleově univerzitě stal vůdčí postavou tzv. postliberalismu. V knize *O povaze nauky: Náboženství a teologie v postliberálním věku*²¹ zavádí Lindbeck typologii křesťanské teologie. Oproti dvěma tradičním způsobům, jak dělat teologii, tedy proti pojetí *kognitivně-propozicionálnímu*, v němž jde o popis skutečnosti, jaká doopravdy je, a proti pojetí *zkušenostně-expresivnímu*, které se soustřeďuje jen na prožitek, navrhuje Lindbeck pojetí *kulturně-*

¹⁸ Brueggemann, *Theology*, s. 66, kurziva je Brueggemannova.

¹⁹ Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Baltimore – London: Hopkins University Press, 1997², rev., s. 163.

²⁰ Brueggemann, *Theology*, s. 268.

²¹ George Lindbeck, *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*, Philadelphia: Westminster Press, 1984. Lindbeckovi věnují v českém prostředí pozornost Petr Macek, *Novější anglo-americká teologie*, Praha: Kalich, 2008, s. 117–119, a Jaroslav Vokoun, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, Praha: Vyšehrad, 2009.

-lingvistické. V tomto pojetí se má teologie hlavně snažit o to, aby byla řeč o Bohu vnitřně *konzistentní*, aby jednotlivé výpovědi dávaly smysl a byly kongruentní v rámci určitého jazykového systému. Zdrojovou doménou tohoto systému je Bible a z ní vyrůstající tradice. Dbát o to, aby teologie dodržovala pravidla tohoto systému – a nikoli dokazovat jejich referenční adekvátnost a převahu nad jinými systémy – je podle Lindbecka vlastním úkolem teologie v pluralistickém kontextu dneška. Brueggemann od Lindbecka přejal metaforu teologie jako *gramatiky víry*.²² Spojuje ji s hypotézou německého starozákonníka Gerharda von Rada (1901–1971)²³, podle něhož celý Starý zákon vyrostl z tzv. dějinných kréd jako jakýchsi nejstarších, původně ústně tradovaných krystalizačních jader Starého zákona.²⁴ Spojuje ji také s filosofií Paula Ricoeura (1913–2005), který rozpracoval aspekty svědectví jakožto specifického druhu komunikace o událostech, kterých byl vypravěč účastníkem a nyní o nich s uplatněním své vlastní věrohodnosti svědčí. Na základě toho Brueggemann prohlašuje:

Trvám na tom, že Bůh je obsažen ve svědectví Izraele, tvořeném celými větami, a nemůže být z těchto celých vět abstrahován. Navíc, i když lze tyto celé věty uspořádat různými způsoby, jejich charakteristickou formu můžeme popsat takto: Svědectví celé věty, které se příznačně v Izraeli stává zjevením, je uspořádáno kolem slovesa v činném rodu, které popisuje akci působící proměnu, iritaci nebo převrat.²⁵

Brueggemann se tedy ve své analýze Starého zákona zaměří na nejfrekventovanější aktivní *slovesa*, jejichž subjektem je staro-

²² Lindbeck, *The Nature of Doctrine*, s. 69.

²³ Viz Martin Prudký, Starozákonní teologie v éře moderny: Retrospektiva při 100. výročí narození G. von Rada, in: *Teologická reflexe* 2001/2, s. 101–124. Viz také Petr Sláma, *Nové teologie Starého zákona a dějiny*, Praha: Vyšehrad, 2013, s. 192–205.

²⁴ Brueggemann si je ovšem vědom úskalí, které spočívá v G. von Radově literárněkritickém tvrzení, že kréda jsou *nejstarší* částí Starého zákona, a dá proto přednost tvrzení, že jsou *nejcharakterističtější*, viz Brueggemann, *Theology*, s. 122.

²⁵ Brueggemann, *Theology*, s. 123.

zákonní Bůh (slovesa *stvořit, slíbit, zachránit, přikázat a vládnout*).²⁶ Vzhledem k narativní povaze biblického svědectví nebude výsledný obraz použitých sloves ani úplně konzistentní, ani historicky průkazný. Teprve odvozeně, když má své svědectví zobecnit, sahá Izrael k *adjektivům*. Příkladem je tzv. formule milosti v Ex 34,6–7 („Hospodin, Hospodin! Bůh plný slitování a milostivý, shovívavý, nejvyšší milosrdný a věrný...“), doxologie komponovaná z adjektiv. Po činech a vlastnostech Božích přistupuje (teprve nyní!) Brueggemann k výpovědím o Boží trvalé povaze, jež se vyjadřují pomocí *substantiv*. Brueggemann je ovšem i zde dalek jakékoli ontologizace a spěchá zdůraznit, že jde o metafory.

Po této „gramatické rozcvičce“ přichází ke slovu základní metafora celé Brueggemannovy *Teologie Starého zákona*, kterou používá k tomu, aby rozehrál inherentní dialektičnost Bible: metafora *soudního procesu*. Naznačena je už podtitulem celé práce: *Svědectví – Diskuse – Obhajoba*. Brueggemann zde plně rozvíjí dialektiku, kterou si ozkoušel ve *Zvěsti žalmů*:

Situace soudního procesu znamená, že nějaká skutečnost je předmětem sporu a existují zde různé, navzájem soutěžící názory na to, jak tato skutečnost vypadá (nebo vypadala) [...] Soudní dvůr nemá ke ‚skutečné události‘ jiný přístup než skrze svědectví.²⁷

Když tedy přehledem klíčových sloves, adjektiv a substantiv představil *základní svědectví Izraele*, přistupuje nyní ke křížovému výsledku, tedy k výsledku svědka, který má s Bohem zkušenost docela jinou.²⁸ V části nazvané *protisvědectví Izraele* dá zaznít krizi víry, zkušenosti s Boží skrytostí, ba jeho absencí. Jde o tóny, které v knize o žalmech představil jako *žalmy dezorientace*. Řeč je o Hospodinu, který je nejen skrytý, ale i nepřátelský a nebezpečný. Prochází obrazy Boha pokušitele, našeptávачe a násilníka. Jde o téma, které se od počátku 18. století traktuje

²⁶ Viz celá 4. kapitola, in: Brueggemann, *Theology*, s. 145–212.

²⁷ Brueggemann, *Theology*, s. 120n.

²⁸ Brueggemann, *Theology*, s. 317–399.

jako otázka *teodiceje*, tedy o filosofickou a teologickou diskusi o tom, jak ospravedlnit ideu dobrého a všemohoucího Boha tváří v tvář zlu. Brueggemann se ale nenechá vtáhnout do této debaty. Ponechává otevřené, zda je představa skrytého a pokoušejícího Boha sama luterským *Anfechtung* (pokušením), které má být odmítnuto, nebo zda jsou i tyto temné tóny biblického svědectví o Bohu nějak normativní.

Vítanou možností představit kulturní a dobovou, „lidskou, příliš lidskou“ podmíněnost Bible mu poskytne metafora soudního procesu tam, kde mluví o *nevyžádaném svědectví Izraele*.²⁹ „Ukazuje se, že Izrael je vskutku poněkud živelný svědek, který nezůstane u pouhého svědectví o Hospodinu. Bez nadechnutí či pauzy pokračuje v jedné a téže větě o mnoha dalších věcech, na něž vůbec nebyl tázán.“³⁰ K těmto dalším věcem patří xenofobní názory Izraele na své sousedy, patriarchální představy o fungování rodiny apod.

Poslední „soudní“ část hovoří o *vtěleném svědectví Izraele*.³¹ Věnuje se institucím, které ve Starém zákoně prostředkují setkání Boha a člověka, např. židovskému pojetí Tóry, chrámové bohoslužbě a jejímu personálu, instituci království a jeho vztahu k chrámu a k Tóře. Rétorická kritika v Brueggemannově provedení³² není pouze analýzou výrazových prostředků použitých v textu, ale také rozvahou o tom, jak máme dnes na výzvu Bible odpovědět tak, aby to ve změněném kontextu dneška byla *odpověď svým efektem analogická* tomu, jaká byla zamýšlená odpověď v době prvního kanonického použití textu. Brueggemann se netají tím, že to podle jeho názoru má být v dnešní době především odpověď antikonzumní, antimilitaristická a emočně nabitá.

Je zřejmé, že rétorika jeho *Teologie Starého zákona* není jen předmětem studia. Je také autorovým mocným nástrojem – tak mocným, že kvůli němu nakonec více méně opustí metaforu soudního dvora. Když se James Barr ironicky ptá: „Co je to za soud, ať už ve starověkém Izraeli nebo v metaforickém světě tohoto svazku,

²⁹ Brueggemann, *Theology*, s. 407–564.

³⁰ Brueggemann, *Theology*, s. 408.

³¹ Brueggemann, *Theology*, s. 567–704.

³² Brueggemann, *Theology*, s. 59.

který je zavázán přijmout slyšené svědectví, aniž by mohl rozhodnout, zda osoba A zabila osobu B nebo ne, protože to už by byla spekulace?“³³, nelze, než s ním souhlasit. Na druhou stranu však: Brueggemann ve svém díle nikde neslibuje, že za čtenáře vynese verdikt. Ne nadarmo má v podtitulu své knihy kromě *svědectví, rozpravy* právě i *obhajobu*.

V podobném duchu se nesou i další Brueggemannovy práce. Jsou psány lehkým perem, angažovaně a zaujatě. V roce 2001 přibyl výklad knihy Deuteronomium 2001³⁴. Pro studenty teologie i laické zájemce o odborné studium Bible z perspektivy rétorické kritiky napsal v roce 2003 *Úvod do Starého zákona: Kánon a představitel církve*.³⁵ Jeho drobnější práce k aktuálním otázkám společenského a církevního života dosahují počtu mnoha desítek.

Izraelské tance

Zaujetí a výmluvnost s sebou ovšem často nesou také zvýšenou pravděpodobnost omylu. A Walter Brueggemann se mýlit umí. Příznačná je trajektorie, kterou prodělal ve vztahu k židovství a Státu Izrael. Jako biblista vyrůstající v tradici poválečné revize evropského teologického antijudaismu se ve svých pracích vždy přímo axiomaticky vymezoval proti představě, že by křesťané měli nahradit Židy v jejich poslání vyvoleného národa. Ve svých knihách opakovaně zdůrazňuje židovský charakter Starého zákona. V knize *Země*³⁶ z roku 1977 sleduje biblický motiv daru země, jak se táhne od praotců Izraele až po spisy o návratu z babylonského zajetí. Proti spiritualizující tendenci křesťanského čtení Starého

³³ James Barr v kapitole své knihy *The Concept of Biblical Theology: An Old Testament Perspective*, Minneapolis: Fortress Press, 1999 věnované Brueggemannovi, s. 548–549.

³⁴ Walter Brueggemann, *Deuteronomy, Abington Old Testament Commentaries*, Nashville: Abington Press, 2001.

³⁵ Walter Brueggemann, *An Introduction to the Old Testament The Canon and Church Imagination*, Louisville: John Knox Press, 2003.

³⁶ Walter Brueggemann, *The Land: Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*, Minneapolis: Fortress Press, 1977.

zákona zdůrazňuje konkrétní a „zemitý“ charakter starozákonních zaslíbení, jimiž jako *cantus firmus* zní naděje na fyzický návrat do Země Izraele. Jenomže jak tato zaslíbení chápat tváří v tvář modernímu sionismu, založení Státu Izrael a vleklému sporu Izraelců s Palestinci? V této otázce se Brueggemann pohybuje v širokém proudu amerických liberálních intelektuálů a teologů tradičních církví. V době Šestidenní války v roce 1967 stál spolu s mnoha liberálními intelektuály na straně malé izraelské demokracie obklopené mořem nepřátelských autoritářských režimů. Na pomoc přicházel argument svrchované Boží volby, stranici slabým, a konkrétní spravedlnosti nadřazené všeobecným měřítkům. V roce 1977 ještě Brueggemann píše: „Arabové mají jistě právo na legitimní pocit křivdy, Židé však v dějinách lidstva představují onen zvláštní ztrápený hlas země, Ráchelin přehořký pláč (Jr 31,15). Pokud se na otázku země nebudeme dívat spolu s Židy, unikne nám toto významové centrum i otázka identity.“³⁷

S pokračující izraelskou okupací Západního břehu Jordánu a nekritickou podporou Izraele republikánskými vládami USA se ale postoje těchto kruhů začaly měnit. V roce 2004 se Presbyterní církev USA, v jejímž čele tehdy jako demokraticky zvolený moderátor stál Fahed Abu Akel, v Atlantě působící kazatel palestinského původu, rozhodla stáhnout své investice z firem, které svým zbožím podporují izraelskou okupaci. Na sklonku roku 2009 formulovala skupina palestinských teologů osvobození dokument nazvaný *Palestinský Kairos*.³⁸ Dokument svým názvem, slohem i obsahem navazuje na jihoafrický *Dokument Kairos* z roku 1985, který z teologických pozic žádá církve, aby jasně odmítly apartheid. Paralela izraelské okupace Západního břehu Jordánu a režimu někdejšího jihoafrického apartheidu volá teology, aby se jednoznačně zastali Palestinců. Nepřekvapí proto, že se autor starozákonní teologie pojaté jako *obhajoba* chce na problém podívat také spolu s Palestinci. *Palestinský Kairos* podpořil, spolupracuje s *Ekumenickým centrem teologie osvobození Sabeel* v Betlémě a s americkými židovskými kritiky současné izraelské

³⁷ Walter Brueggemann, *The Land*, s. 190.

³⁸ <http://www.kairospalestine.ps/sites/default/files/Czech.pdfw>

politiky, jakými je Marc H. Ellis, Jeff Halper nebo Mark Braverman. V předmluvě k Bravermanově knize *Osudové oběti: Křesťané, Židé a hledání míru ve Svaté zemi*³⁹ Brueggemann označuje „exceptionalismus“ izraelských vlád, tedy ideologii vlastní výjimečnosti nepodléhající běžným měřítkům spravedlnosti, za kořen palestinsko-izraelského konfliktu. Toto téma dále rozvíjí také ve své zatím poslední knize nazvané *Vývolení? Číst Bibli uprostřed izraelsko-palestinského konfliktu*.⁴⁰

Brueggemannův postoj samozřejmě není žádnou dezercí do tábora antisemitismu. Jeho kritika konkrétních kroků izraelských vlád je totiž jen slabým ohlasem jeho ostré kritiky vlastní americké administrativy. Zdá se, že autor komentáře ke knize Jeremjáš ve svých textech překvapivě nediferencovaně láme hůl nad západní, poosvícenskou civilizací jako takovou. Podobně jako nemá Jeremjáš pro Jeruzalém, nemá ani Brueggemann pro současnou podobu euroamerické civilizace už valnou naději. Slabá leč nekajicná davidovská dynastie vedená králem Sidkijášem je Brueggemannovi ztělesněním současných západních elit. Útoky na New York z 11. září 2001 jsou předzvěstí pádu této civilizace, stejně jako byla předzvěstí soudu první porážka Jeruzaléma za krále Jojakína. Nic nepomůže drobná práce na vylepšení stávajících poměrů. Člověku nezbyvá, než aby se neustále odpoutával od panujícího scénáře a žil v silovém poli scénáře Bible. Nakolik máme tento verdikt nad západní civilizací brát vážně, to ví snad jedině sám Walter Brueggemann. Stejně jako mnoho jiných západních intelektuálů připouští i on, že vedle tolik kritizované západní civilizace existují v dějinách i v současnosti ještě mnohem horší alternativy. Není ostatně náhodou, že levicově liberální diskurz je doma právě – kulturně řečeno – na Západě. Jisté je, že pokud i postkomunistický čtenář pod přívalem těchto apokalyptických úvah poněkud znejistí, začne prověřovat nosnost svých současných jistot a snad se i ohlížet po jistotách jiných, pak dezorientující funkce Brueggemannovy rétoriky splnila svůj účel.

³⁹ Mark Braverman, *Fatal Embrace: Christians, Jews, and the Search for Peace in the Holy Land*, Synergy Books, 2010.

⁴⁰ Walter Brueggemann, *Chosen? Reading the Bible Amid the Israeli-Palestinian Conflict*, WJK Press, 2015.

PŘEDMLUVA

Tato kniha má zcela praktický cíl. V situaci, v níž se církve nově nachází, chce pro výklad, zvěstování i pro praxi osvobodit text Bible. Není totiž pochyb o tom, že jsme se ocitli ve zcela nové interpretační situaci. Mnozí považují tuto novou pluralistickou postmoderní situaci za hrozbu většinovým církvím i ustáleným normám konvenční práce s textem. Já bych však řekl, že tato nová situace ve skutečnosti znamená také pozitivní příležitost. Ti, kdo v církvi vykládají Bibli, by nyní měli zbystřit pozornost.

Zdá se mi, že výklad Bible v církvi má vždy sklon (zejména tam, kde se brala příliš vážně historická kritika) přistříhnout a ochočit text tak, aby odpovídal panujícímu obrazu světa. Především však tak, aby podporoval současné rozložení moci. (Předpokládám, že současné rozložení moci na jedné straně a obraz světa na straně druhé jsou spolu nerozlučně spojeny a navzájem se podporují. Jak říká Marx: „Vůdčí ideje každého období jsou vůdčími idejemi jeho vládnoucí třídy.“)

Poněkud váhám, jak vlastně postmoderní kontext interpretace přesně vymezit. Nejsem nijak nadšen z termínů „moderní“ a „postmoderní“ a používám jich pouze jako vhodného odkazu k celkové erozi toho, co bylo až donedávna považováno za danost. Neumím ani přesně definovat, co znamená „moderna“, ale myslím, že ji – stejně jako třeba pornografii – poznám, když na ni narazím. Pokud jde o výklad Bible, došel jsem k názoru, že historická kritika, jak ji běžně chápeme, je specificky teologickým projevem moderny. Je to myslím zřejmé již z toho, že nejvášnivějšími zastánci historické kritiky bývají vykladači, kteří mají strach z nadvlády církve. Historická kritika totiž vznikala jako odpověď na tuto nadvládu.

Nemám potřebu ani touhu rozbíjet nebo překonávat historickou kritiku, neboť ji uznávám jako užitečný a nenahraditelný nástroj. Současně však věřím, že obrana před nadvládou církve dnes pro

většinu obyvatel západní společnosti (kromě ostrůvků mentality 18. století, na něž je třeba odpovídat v duchu oné doby) není nejdůležitějším tématem. Mnohem větší hrozbou západní společnosti představuje tyranie pozitivismu, který se odívá do ekonomicko-politického hávu – a na pomoc si s oblibou bere právě historickou kritiku. Je příznačné, že stoupenci historické kritiky, kteří tak hlasitě tepou autoritářství církve, neustále vycházejí ze své vlastní zkušenosti s důrazy 18. století. Jenže tato zkušenost už dávno nevyjadřuje to, co se dnes v církvi děje. Možná mě jejich postoj zajímá tak málo prostě proto, že jsem sám v církvi na nějaké projevy tvrdé ruky během svého dospívání narazil opravdu zřídka. (Ne že bych o této tvrdé ruce církve, diskriminující ty, kdo nepatří k vládnoucí skupině bílých mužů, nevěděl; v této práci mířím přesně na tento neblahý stav.) Mou snahou tedy není útočit na historickou kritiku ani na svět její mocné epistemologie. Zajímá mě však, jak by se církvi v postkritickém kontextu mohlo podařit v textu nalézt odpověď na skutečnou krizi lidství, která dnes ovládla pozdně demokratický kapitalismus. Cestu k nástupu této nové krize připravil strach z nadvlády církve. Jenže nazýváme botu na opačnou nohu. Musíme to zkusit jinak.

V prvních třech kapitolách této knihy se snažím postupovat od obecnějšího ke specifitějšímu. První kapitola se zamýšlí nad *kontextem* interpretace a snaží se charakterizovat současné politické a intelektuální tendence. Nejsem odborník na historické a filosofické otázky související s kritikou moderny a v některých tvrzeních proto spoléhám na radu jiných. Ani nepovažuji postmodernu za cosi zvlášť vítaného. Spíše je něčím, co je třeba uznat jako kontext našeho života a naší interpretace, kontext, z něhož není úniku. Doufám, že jsem ale pochopil alespoň tolik, abych mohl vyjádřit, co je v rámci tohoto kontextu při výkladu třeba a co je možné. Nebudu se handrkovat o nálepky, jsem však přesvědčen, že prostě není možné ignorovat novou mocensko-ideovou situaci, v níž se nacházíme. A nelze ani ignorovat scholasticky absolutní a neprůstředné nároky režimu, ať už se tyto nároky tváří předkriticky nebo kriticky.

Ve druhé kapitole se snažím o jakousi předběžnou *tematizaci* Bible. To by samo o sobě nestálo za řeč, kdybych to nevztáhl

k tomu, jak chorobně tematizuje lidskou zkušenost naše konzumní společnost. Ve třetí kapitole se podívám na *konkrétní texty* této biblické tematizace, na texty, které se ovšem této nebo jakékoli jiné tematizaci někdy dost vzpouzejí. I když se tematizace vždy vznáší někde v pozadí, jsem přesvědčen, že výklad, který má vést k proměně, musí vždy vycházet z konkrétního textu. Konkrétnost je nezbytná proto, že proměnu, kterou při čtení očekáváme, vyrůstá vždy z konkrétního „scénáře“, obsaženého v textu. Každá tematizace Bible (moje vlastní či kohokoli jiného) znásilňuje konkrétnost textu, který je sám o sobě stále vzdálenější naší současné ideově-mocenské situaci. Přemýšlím o tom všem v pořadí *kontext – téma – text*. Každý, kdo se těmito obtížnými otázkami zabývá, brzy pozná, že přináším dost předběžnou zprávu. Navrhuji, abychom ovšem jakýkoli popis naší situace, jakýkoli hlubokomyslný nebo zcela bezděčný návrh považovali vždy za předběžný.

Ve svém myšlení vycházím ze zásady, že transformativní síla textu spočívá v jeho konkrétnosti. V rámci velkých hermeneutických otázek tedy samozřejmě smekám před „Yaleskou školou“ Hanse Freie a George Lindbecka.⁴¹ Musím se však přiznat, že vést zápas v tak širokém měřítku jako oni není nic pro mě. Navíc jsem si nevěšiml, že by se „yaleský argument“ příliš opíral o Písmo. Mé myšlení vyrůstá odspodu, vychází ze sborů a od jejich kazatelů usilujících o věrnost své životní praxe.

Tyto přednášky byly původně připraveny pro Trinity Institute, i když jsem některé části použil při různých příležitostech již předtím. Přednáškovou řadu na Trinity Institute jsem přednesl v lednu 1992. Během jejich přípravy i při přednáškách mě velkoryse podporoval ředitel institutu Frederic Burnham. Čas k přípravě přednášek mi badatelským volnem umožnila moje fakulta, Columbia Theological Seminary, i to, že jsem obdržel studijní grant Asociace teologických fakult. Oběma institucím patří můj dík. Kolega Brian Childs přečetl rukopis a pomohl mi s bibliografií. Skutečným

⁴¹ K bližšímu představení Yaleské školy viz Petr Macek, *Novější angloamerické teologie: přehled základních směrů s ukázkami*, Praha: Kalich, 2008 a Jaroslav Vokoun, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, Praha: Vyšehrad, 2012. (pozn. př.)

potěšením byla jako vždy spolupráce s Marshallem Johnsonem, neustále ochotným redaktorem z Fortress Press. A konečně můj hlavní dík patří Tempie Alexander, která stále znovu přepracovávala rukopis (až ho bývala mohla napsat sama) s šarmem a trpělivostí, kterým se vyrovná pouze její talent.

EDICE 12. SVAZEK
STUDIUM

Bible a postmoderní představivost Walter
Brueggemann

Z anglického originálu *Texts under Negotiation: The Bible and Postmodern Imagination*, vydaného nakladatelstvím Augsburg Fortress v roce 1993, přeložil a bibliografii doplnil Petr Sláma
Rejstříky připravil Jáchym Šenkyřík
Typografie Zbyněk Kočvar
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., v Praze roku 2016 jako svou 1492. publikaci
Vydání první. AA 8,40. Stran 168
Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Doporučená cena 248 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-651-2